

FORISH TUMANINING TARIXIY-ETNOGRAFIK TURIZM RESURSLARI VA SALOHIYATI

Bababekov Akbar Davurbaevich

O'zMU, Antropologiya va etnologiya kafedrasini mudiri, t.f.f.d. (PhD).

Annotatsiya: *Quyidagi maqolada Forish tumanining O'xum, Sayyod, Do'stlik va Uchquloch "Turizm mahallalari" hamda boshqa turizm salohiyati yuqori bo'lgan qishloq va mahallalarida etnografik, ekologik va qishloq turizm salohiyatini rivojlantirish, pirovard natijada turizm salohiyati yuqori qishloqlarda aholi turmush darajasini oshirish va turizm barqaror rivojlanishini ta'minlash bo'yicha ustuvor vazifalarni hal etishga qaratilgan masalalar haqida so'z yuritiladi.*

Kalit so'zlar: *Forish, turizm, Mojrum archasi, Hazrati Zaynulobiddin, geneologik turizm, Xo'jabog'bon ota, ziyoratgoh, Xonbandi.*

Bugungi kunda jahonda turizm taraqqiyotining ijobiy ijtimoiy-iqtisodiy ta'sirini oshirish va salbiy oqibatlarini kamaytirish maqsadida turizm sohasini barqaror rivojlantirishga ilmiy-nazariy asos yaratadigan zamonaviy tadqiqotlarga alohida e'tibor qaratilmoqda. Shu bois, turizm sohasini iqtisodiy o'sishni rag'batlantirish, milliy iqtisodiyot raqobatbardoshligi, aholi daromadlari va turmush darajasini oshirish dastagi sifatida tadqiq etishda barqarorlik masalalarini chuqur o'rganish va axborot texnologiyalarini keng tadbiiq etish zamon talabiga aylanib boryapti.

Hozirda mamlakatimiz hududlarida jami 100 dan ortiq turizm salohiyatiga hamda turizmning istiqbolli turlarini rivojlantirish imkoniyatiga ega mahalla va qishloqlar mavjud. Jizzax viloyatida turizm potentsiali yuqori bo'lgan hududlariga Forish tumani (11 ta QFY – jami 112 ta qishloq), Zomin tumani (12 QFY – jami 80 ta qishloq), G'allaorol tumani (14 QFY- jami 106 ta qishloq), Baxmal tumani (10 QFY- jami 102 ta qishloq), Yangiobod tumani (5 ta QFY - jami 30 ta qishloq) hammasi bo'lib 430 qishloq mavjud [1, 346]. Ular orasida Forish tumanidagi rasman "Turizm mahallasi" maqomini olgan O'xum, Sayyod, Do'stlik va Uchquloch kabi mahallalarning o'ziga xos o'rni mavjud.

Forish tumani shimol va shimoliy sharq tomondan Qozog'iston Respublikasining Chimkent viloyati, sharqdan Jizzax, Zafarobod tumanlari, janubdan G'allaorol tumani, g'arbdan Qo'shrabot, Nurota tumanlari bilan chegaradosh. Tuman markazi Yangiqishloq shaharchasi. Relefi pasttekislik, qir, adir va Nurota, Pistali tizma tog'laridan iborat bo'lib, Nurota tizmasi shimoli-sharqdan (230-250 m) janubiy-g'arbgacha (1400-2000 m ko'tarila boradi. Eng baland joyi Hayotboshi cho'qqisi bo'lib, dengiz sathidan 2169 metr. Janubiy g'arbda Nurota tog'lari va Qo'ytosh, Baliqlitog', Pistalitog' tizmalari joylashgan. Forish degan nomni o'rta asrlarda jahongir Amir Temur qo'ygan degan ehtimoliy fikr ilgari suriladi. Amir Temur Samarqandni poytaxt deb e'lon qilgach, shaharda katta-katta qurilishlar qiladi. U Samarqand atrofidagi eng bahavo joylarda yana yettita shahar bunyod

etib, ularni dunyodagi eng go'zal shaharlar nomlari bilan atashni niyat qilib qo'ygan, toki Samarqand yettita dur o'rtasidagi olmos bo'lishini orzu qilgan. Nurota tog' tizmalari etagida qurdirmoqchi bo'lgan ilk shaharning nomini Parij deb nomlagan. Keyinchalik Parij mahalliy xalq shevasida Farij, Farish, Forish deb o'zgarib borgan.

Forish tumani tashkil topish tarixi XX asrning 30-yillariga borib taqaladi. Tuman 1935 yilda tashkil topgan. 1962 yilda bo'linib Nurota va Jizzax tumanlari tarkibiga qo'shib yuborilgan. 1964 yilda Forish tumani Sirdaryo tarkibiga kiritilgan 1974 yildan boshlab Jizzax viloyati tarkibida qayta tashkil etilgan.

Jizzax viloyatining **Forish va Arnasoy tumanlarida** 33 ta madaniy meros ob'ekti (shulardan 15 ta arxeologiya, 14 ta me'moriy va 4 ta monumental san'at yodgorliklari) davlat muhofazasiga olingan bo'lib, jumladan Gumbaz-Oqtepa (Oyim), Abdullaxontepa arxeologiya yodgorliklari, Band (Xonbandi suv to'g'oni), Xasan ota ziyoratgohi va Mavlono Muhammad Sharif (Girihshox) xonaqosi va masjidi me'moriy yodgorliklari turizmni rivojlantirishda alohida ahamiyat kasb etadi. Shuningdek, Forish tumanining turizm salohiyatini ifodalovchi, uzoq o'tmishga borib taqaluvchi bir qator Uxum, Xayot, Mojrum, Qorobdol, Andigan, Mixin, Eski Forish (Porasht), Garasha kabi qishloqlarida turistik imkoniyatlar yuqori sanaladi [2, 43].

Ushbu turizm qishloqlarida xilma-xil hamda yilning turli fasllarida jozibador va raqobatbardosh tematik turistik zonalarini yaratish orqali turizmning istiqbolli turlari: **ekologik, etnografik, davolovchi-sog'lomlashtiruvchi, mahalla (qishloq) turizmini** rivojlantirish salohiyatiga ega hudud hisoblanadi.

Forish tumani Forish tumanining eng chekka, Navoiy viloyati Nurota tumani bilan chegaradosh hududida Do'stlik turizm mahallasi tarkibidagi Mojrum qishlog'ida joylashgan. Bu qishloq Jizzax shahridan 121 km uzoqlikda joylashgan bo'lib, asosan tog' yonbag'ridagi go'zal manzarasi, salqin tabiati, so'lim va bahavo joylari bilan aholini o'ziga jalb qiladi. Bu qishloq nafaqat ziyoratchilar maskani balki ko'plab ko'plab tog' havosini yoqtiradigan dam oluvchilarning ham sevimli makoni hisoblanadi.

Bu qishloqning Mojrum deb atalishi haqida bir nechta rivoyatlar mavjud bo'lib, mahalliy aholining ma'lumotlariga qaraganda "mojaroli", "janjalkash" ya'ni bir biri bilan kelisholmaydigan, "mojam" - bir birgamiz, yig'ildik ma'nosida, muhojir- " boshqa yerlardan kelgan" kabi ma'nolarni anglatadi. Qishloq aholisi asosan Halaj, Sayf, Quruqsoy, Sentop, Sultonli kabi tojik urug'lardan tarkib topgan. Qishloq aholisi asosan tojik va o'zbek tilida muloqot qiladi. Mojrum qishlog'ining kelib chiqishi bo'yicha aholining qarashlari har xil bo'lib, aksariyati qishloq hududida joylashgan Hazrati Zaynulobiddin nomi bilan bog'lanadi.

Mojrum qishlog'ida joylashgan xalq orasida "Makedonskiy archasi" yoki "Ming yillik" archa kabi nomlar bilan mashhur bo'lgan Mojrum archasi va Hazrati Zaynulobiddin ziyoratgohlari ekologik va tarixiy-etnografik turizm yo'nalishidagi muhim ob'ektlar sanaladi.

Mojrum archasi (sharq biotasi) - Nurota-Qizilqum biosfera zahirasi maydonida o'suvchi tabiat yodgorligi hisoblanadi. **Lokatsiyasi:** 40°34'33.5"N 66°43'18.3"E <https://goo.gl/maps/UKFRgEvFe362FdZL9>

Tahminiy yoshi bir yarim ming yil. Nurota tog'larining Mojrum qishlog'ida, suv tegirmonidan 300 metr balandlikda, soyning chap qirg'og'idan 50-60 metr masofada joylashgan. Poya aylanasi 24 metr, markaziy shox aylanasi 12 metr, oldida masjid qoldiqlari va eski qishloq joylashgan. Daraxtning uchta yirik shoxi vaqt mashaqqati tufayli, deyarli yerda yotadi.

2023 yil may-iyun oylarida O'zbekiston Milliy universiteti "Antropologiya va etnologiya"

kafedrasining bir guruh professor-o'qituvchilari va 2-kurs talabalari bilan o'tkazilgan ilmiy ekspeditsiya va talabalari amaliyoti davomida to'plangan etnografik dala ma'lumotlariga ko'ra, kim mazkur archani 3 marta ziyorat qilsa uzoq umr ko'rishi va uning ildizlari orasidagi kovakdan olingan tuproq "chilla tuproq" deb atalib chaqaloqlarning chilla vaqtida badaniga toshib ketadigan toshmalarni yo'qotadigan xislati haqidagi rivoyat mahalliy aholi va ziyoratchilar orasida keng tarqalganligiga guvoh bo'lish mumkin. *Masalan, ziyorat maqsadida kelgan axborotchi Abdumurod boboning aytishicha, 3 marta kelib yoshi 90 ga yetganini, 4-safar kelishi uni aniq 100 yoshdan oshishiga yordam berishiga umid qilishini misol tarzida keltirish mumkin [3, 12].*

Hazrati Zaynulobiddin ziyoratgohi to'g'risida dastlab O'zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasining Abu Rayhon Beruniy nomidagi Sharqshunoslik institutining

qo'lyozmalar fondida saqlanayotgan "Xazinat ul-asfiyo" kitobida ma'lumot berilgan. Unga ko'ra, Zaynulobiddin (dinga sig'inuvchilar (xudojo'ylar)ning eng a'losi, go'zali degan ma'noni anglatadi) ismni olgan zot Hazrat Hasan ibn Ali Abu Tolibning 24-avlodlari, ya'ni Hazrat Alining 25-avlodlaridan – Zaynulobiddin

(taxminan 895 yilda tug'ilib, 915 yilda vafot etgan) bo'lib, u zot ayni yigitlik davrlarida Nogur yo'lida otasining ko'z oldida yo'lto'sarlar qo'lida shahid bo'lgan.

Zaynulobiddin nomini berilishi va uning ma'nosi haqida turli qarashlar mavjud bo'lib, Zaynulobiddin – dinga sig'inuvchilar (xudojo'ylar)ning eng a'losi, go'zali degan ma'noni anlatadi. Dastlab bu nom imom Alining faxriy unvoni bo'lgan. Hazrati Ali xudoj'oyligi, su'rati va siyratida diniy go'zallikni namoyon bo'lishi uni ushbu unvonga sazovor etgan. Oradan ko'plab asrlar o'tib, uning 25-avlodi tomonidan ushbu unvonni olinishi, tamomila Hazrati Aliga munosib avlod ekanligidan dalolat beradi [4, 37].

Bu ziyoratgohga mahalliy aholi vakillari yil davomida turli ko'rinishdagi marosimlarni o'tkazish uchun tashrif buyurishadi. O'tgan ajdodlari xotirasiga atab jonliq hayvonlarni qurbonlik qilishib, ziyorat amallarini bajarishadi. Bu orqali esa o'zlarining ijtimoiy-iqtisodiy va boshqa muammolarini hal qilishda yengillik bo'lishiga ishonishadi.

Olib borilgan etnografik ekspeditsiya davomida ushbu ziyoratgoh xalqaro miqyosidagi ziyoratgohlar jumlasiga kirishini hamda istiqbolda viloyat hududidagi yangi turistik yo'nalish-geneologik (ziyosat) turizmini rivojlantirish orqali turizm salohiyatini oshirish imkoni mavjudligi aniqlandi.

Mazkur fikrning tasdig'i sifatida, ushbu qadamjoga har yili bahor faslining aprel-may oylarida ota-bobolari asli ushbu qishloqlik bo'lgan, hozirda yurtimizning turli hududlarida hamda qo'shni Qozog'iston va Tojikiston respublikalarida istiqomat qiluvchi kishilar tomonidan "Avlodlar uchrashuvi" tarzida o'tkaziladigan marosimni misol tarzida keltirish mumkin. Bu uchrashuvdan maqsad o'zining kelib chiqishi, qishloq tarixi, qishloqdoshlarning o'zaro qarindoshlik munosabatlarini saqlashga, o'zaro qondosh avlodlarni bir-biri bilan tanishtirish barobarida, bir-birlariga bo'lgan ishonch, o'zaro munosabatlarda mehr-oqibatli bo'lish, ajdodlardan meros bo'lib kelayotgan an'ana va marosimlarni yosh avlodga yetkazish ekanligi keksa yoshli nuroniylar tomonidan ko'p bora ta'kidlandi.

Bundan tashqari Forish tumanida ziyorat turizmi yo'nalishida "Hazrati Eshon Xalifa" ziyoratgohi istiqbolli sanaladi. Bu muborak joy XIX asrda yashagan mahalliy aholi orasida Eshoni Xalifa sifatida tanilgan Jaloliddin ibn Abdukarim nomi bilan bog'liq bo'lib, Forish tumanining olis tog'li hududidagi Andagin qishlog'ida joylashgan. Qadamjo Jizzax shahridan 120 kilometr, tuman markazi-Bog'don shahridan 4-5 kilometr shimoli-g'arbda joylashgan. Andagin etimologiyasi haqida bir nechta tushuntirishlar mavjud. Qadimgi so'g'd tiliga xos bo'lgan Andagin (andi-"yaqin", gin-"suv") so'zi unga suvning ma'nosini beradi. Hududda olib borilgan arxeologik tadqiqotlarga ko'ra, bu qadimiy qal'a milodiy 4-5 asrlarda qurilgan bo'lib, devorlar bilan o'ralgan. Mahalliy aholini xavfdan himoya qilishga xizmat qilgan.

Forish tumani hududagi tarixiy ob'ektlardan biri bu Xonbandi to'g'oni va sharsharasi hisoblanadi. Xonbandi to'g'oni Forish tumani markazidan 12 km shimolda Pastog'ining Osmonsoy kesib o'tgan darasi ichiga qurilgan. 1950-1962 yillarda O'zbekistan Fanlar akademiyasi Tarix va arxeologiya institutining Moxondaryo arxeologik otryadi tomonidan o'rganilgan.

Forish tumani yaqinida X asrda qurilgan Xonbandi, Kattaqo'rg'on tumani Jom qishlog'iga yaqin XII asrda bino qilingan G'ishtband shular jumlasidandir.

Xonbandi to'g'oni granit toshlar va suvga chidamli maxsus qorishmalardan ishlangan. To'g'onning balandligi 15,25 metr, uzunligi ustki qismida 51,57 metr, asosida 24,35 metr. Xonbandining uzunligi 1,5 km, eni to'g'on oldida 52 metr, dara og'zida 200 metrga va suv sig'imi esa 1 mln. 600 ming m³ ga teng bo'lgan[5, 45]. Xonbandi tufayli Qizilqumning Mirzacho'l bilan tutashgan chegarasida taxminan 1,5 ming gektar yer maydoni o'zlashtirilgan[6, 66].

Suv omboridan 6 km shimolida mustahkam rabot qad ko'targan, uning xarobalari Kaltepa deb yuritiladi. Kaltepada olib borilgan arxeologik tekshirishlar bu kichik vohaning X asrda obod etilib, XII asr oxirlarigacha hayot davom etganini aniqlab berdi. Suvni chiqarish uchun Xonbandi inshootining g'arbiy chekkasida 9 ta quvur o'rnatilgan. Ular oqib chiqadigan suvning dinamik ta'siriga qarshi konussimon qilib ishlangan[7, 307].

O'rta Osiyoda eng qadimgi va eng mahobatli irrigatsiya inshooti sanalmish "Xonbandi to'g'oni"ni juda katta mahorat bilan bunyod etishganlari kishini lol qoldiradi. XVII asr fransuz fizigi Blez Paskalning "Suvning bosim kuchi" to'g'risida yaratilgan qonun kashfiyotidan 7 asr muqaddam Movarounnahrlik muhandislar tomonidan ushbu qonuniyat asosida qurilgan O'rta Osiyodagi birinchi suv inshooti hisoblanadi.

Xonbandi to'g'onining statistik hisoblarini aniqlab chiqqan 3.H.Husanxo'jaev, injenerlik tipidagi bu suv inshootini avvaldan tayyorlangan maxsus loyiha asosida bino qilingan[8, 10], degan xulosaga keladi. Shuni qayd qilib o'tish kerakki, Xonbandini qurgan irrigatorlar inshootning mustahkam bo'lishini ta'minlovchi choralarni izlab topgan bo'lsalar-da, ammo suv ombori ichida to'planadigan loyqani tashqariga chiqarib yuborish yo'lini topa olmaganlar. Shu sababli Xonbandi suv ombori asta-sekin loyqaga to'lib, ishdan chiqqan, to'g'on esa hozirgacha to'la saqlangan.

Hozirgi kunda to'g'on suvga to'lganida, undan oshib chiqayotgan suv ajoyib sharsharani vujudga keltirgan.

Shunday qilib, Forish tumanidagi har bir mahalla (qishloq) o'ziga xos bo'lgan turizmning alohida yo'nalishlariga ega bo'lib, asosida avtomagistral yo'l bo'yida joylashgan O'xum, Sayyod va Do'stlik MFY qishloqlari, Uchquloch (Tuzkon ko'li) (tog' oldi hududi o'zining tabiatga asoslangan ekoturizm va ziyorat turizmi, etnoturizm maskanlari) hamda ilma'rifat o'chog'i sanaluvchi Garasha qishlog'ida ta'lim turizmini keng targ'ib qilish mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Санаева Л, Номохов А, Маннонов Д, Хабиёв С. Жиззах вилоятининг қишлоқ ҳудудларида экологик туризмни ривожлантиришнинг муҳим тамойиллари // Multidisciplinary Scientific Journal. March, VOLUME 2, ISSUE 3, 2023. – 343-354.
2. Санаева Л. Жиззах вилоятининг қишлоқ ҳудудларида экологик туризмни ривожлантиришнинг муҳим тамойиллари // Ўзбекистон қишлоқ ва сув хўжалиги. Махсус сон. 1. 2023. – Б. 42-44.
3. Илмий этнографик экспедитсия ҳисоботи. 2023 йил.
4. Рустамжон Раҳматуллозода. Аждодлар меросига эҳтиром. – Тошкент: Фан, 2006. –Б.37.
5. Бабахалов А. О некоторых древних водохозяйственных сооружениях Узбекистана. Известия АН УзССР, Серия общественных наук, 1959. № 4. –С. 45.

6. Гулямов Я.Г. К изучению древних водных сооружений в Узбекистане. – Ташкент: Известия АН УзССР, 1955. № 2, –С.66.
7. Мухаммаджонов А. Қуйи Зарафшон водийсининг суғорилиш тарихи (Қадимги даврдан то XX аср бошларигача). –Тошкент: Фан, 1972. –Б. 307.
8. Хусанхўжаев З. Ҳ. Гидротехника иншоотлари. – Тошкент: Ўқитувчи, 1968. –Б. 10-12.
9. Kurbonali, S., & Umarali, Y. (2023). AGE-SPECIFIC CHARACTERISTICS OF PHYSICAL FITNESS OF COLLEGE STUDENTS. Conferencea, 188-191.
10. Мамажонов, Н., Хамрақулов, Р. А., Хайдаралиев, Х., Хасанов, А., Бобожонов, Н., & Усмонов, З. КБК: 751 М23 Ташкилий кумита.